BENGT HANSSON

Åskådningens kris – roten till 1900-talets filosofi

1. Varför söka rötter i 1800-talet?

För mig är det ingen tvekan om att 1900-talet är det rikaste filosofiska århundradet hittills, både genom sin mångfald och sitt djup. Under inget annat sekel har så många olika filosofiska frågor diskuterats samtidigt och befruktat varandra, och aldrig förr har viljan varit större att gå till det fundamentala och följa en tanke till dess yttersta konsekvenser. Varför har det blivit så? Vilka förutsättningar lämnade 1800-talet i arv?

Det förefaller vara en besvärlig fråga – 1800-talets filosofi var ju så olik 1900-talets. Efter en iögonfallande blomstring under de tre första decennierna försvinner filosofin nämligen snabbt från den upplysta scenen. Därefter sker ett antal trevande försök till nyorientering på olika håll, försök som binds samman till större mönster först kring sekelskiftet 1900. Nyckeln till förståelsen av 1900-talet ligger därför i de nya källflöden som sipprar fram under senare delen av 1800-talet. Vad inspirerade dem, och vad fick några av dem att växa till stora floder under 1900-talet?

Mitt svar är att de framtvingades av den kantianska åskådningens kris, att denna kris först märktes i matematiken, att matematikernas reaktion bestod i ökade krav på stringens i begreppsbildningen, att detta i sin tur ledde till insikten att den 'verkliga' världen på många sätt skiljde sig från den upplevda, att de metafysiska frågorna därigenom på nytt problematiserades, och att intresset för kunskapsteori och språkfilosofi i sin tur följde därav. Detta förklarar många drag i 1900-talets filosofi, bl a utvecklingen av logiken, den markant ökade precisionsgraden och det oavlåtliga brottandet med metafysiska frågor.

2. De mystiska talen – en utmaning för metafysiken

I läroböckerna börjar metafysiken med att man skiljer mellan två slags

Filosofisk tidskrift 2000 nr 4, 12-23

existens – mellan den yttre världen och den inre, mellan fysisk (eller materiell) existens, som är objektiv, och psykisk (eller mental) existens, som är subjektiv. Huvudfrågan är om dessa båda sätt att existera är självständiga och sidoställda, eller om det ena sättet kan reduceras till det andra. Indelningen i dualister, idealister och materialister blir det viktigaste sättet att klassificera filosofer med metafysiska anspråk.

Men denna enkla läroboksuppdelning har varit ifrågasatt redan från filosofins begynnelse. Och det är främst talens natur som har ställt till problem. Talen är mystiska ting. På vilket sätt existerar de? De är förvisso inte materiella och existerar alltså inte i den fysiska meningen. Men de är inte heller psykiska eller mentala, för de existerar inte privat inom enskilda personers medvetande. Tvärtom är de påtagligt objektiva, oföränderliga och, som den som försökt bevisa ett svårt matematiskt teorem vet, motsträviga mot varje försök till mänsklig övertalning. Det tycks som om vi måste postulera ett tredje slags existens, ting som är immateriella men ändå objektiva, ting som existerar evigt och oföränderligt utanför tid och rum.

Av dem som har tagit fasta på denna idé är Platon mest känd. Han tänkte inte bara på talen, utan lika mycket på de geometriska formerna. Och han var snabb att generalisera: om nu de matematiska objekten är ideala och immateriella och existerar självständigt i en värld utanför tid och rum, så kan det ju finnas fler objekt som existerar på samma sätt, till exempel de begrepp eller former som är gemensamma för olika föremål med samma egenskaper.

Matematiken var alltså den främsta inspirationskällan till Platons berömda lära om formerna, så viktig att det påstås att det ovanför porten till Akademin stod skrivet "Ageômetrêtos mê eisitô" – "utan kunskap i geometri får ingen träda in". Uppgiften om inskriften är otillförlitlig, men återspeglar ändå den en anda som fanns vid Akademin. Personligen var Platon inte så intresserad av matematiken som sådan – den matematik som bedrevs vid Akademin var avancerad och på många sätt 'oplatonsk' till sin karaktär, och det är inte troligt att han kände till den i detalj. Men för honom, liksom för Pythagoras före honom, var matematiken viktig därför att den gav ledtrådar till en annan värld än den som var tillgänglig för sinnena.

En sådan inställning medför kunskapsteoretiska problem. Hur kan vi veta något om de matematiska storheterna, om vi inte på något sätt står i kontakt med dem? Om de inte är materiella kan de inte påverka våra sinnen, och vi kan då inte ha empirisk kunskap om dem. Vanligtvis anser man att man kan få kunskap om dessa objekt genom rent tänkande, och eftersom de är eviga och oföränderliga, så betraktar man ofta den matematiska kunskapen som mönsterexemplet på fullständigt säker kunskap.

Denna tanke fanns inte bara under antiken utan har präglat filosofin i snart sagt alla tider. Descartes drog slutsatsen att matematiken var den grund på vilken hela filosofin skulle bygga. Han berättar i början av *Diskussion om metoden* om hur han i skolan fann särskilt nöje "i de matematiska vetenskaperna tack vare säkerheten och klarheten i deras argumentering", men samtidigt förvånade han sig "över att man inte byggt något mera upphöjt på dem, då ju deras grunder var så säkra och fasta", i motsats till "de gamla hedningarnas skrifter om moralen" som han jämförde med "praktfulla och storslagna palats som var byggda bara på sand och dy". Han ville därför finna en grund för all kunskap, om naturen såväl som om människan, som var lika stabil som matematiken, och han ansåg att han funnit den i sin sats "jag tänker, alltså finns jag".

Men Kant ville gå längre. Han nöjde sig inte med att beundra säkerheten hos matematikens sanningar, utan ville också förklara varifrån den kom. Hans förklaring bygger på hans så kallade kopernikanska revolution i kunskapsteorin. I stället för att utgå från tingen och fråga hur deras egenskaper kan vara vetbara för oss, så startar Kant med att analysera vår kunskapsförmåga och undersöka hur tingen måste vara beskaffade för att kunna uppträda som fenomen i medvetandet. Bland annat finner han att alla tankeinnehåll måste struktureras av de båda åskådningsformerna tid och rum. Genom "ren åskådning" av rummets struktur kan vi inse de geometriska sanningarna, och genom motsvarande åskådning av tidens struktur de aritmetiska sanningarna. Matematiska påståenden blir därför sanna a priori, det vill säga oberoende av erfarenheten.

Kants ståndpunkt kallas transcendental idealism och innebär en sofistikerad kombination av empirisk erfarenhet, som ger kunskapen dess växlande material, och en i medvetandet inbyggd åskådningsförmåga, som ger den dess a priori givna form. Den fick stort genomslag, inte bara i filosofin utan också i matematiken, och när vi träder in i 1800-talet är det denna uppfattning som dominerar. Men så inträffar saker i matematiken som i grunden förändrar synen på den mänskliga kunskapsförmågan och särskilt ifrågasätter Kants åskådningsformer. Filosofin blir tvungen att söka nya vägar, men inte för att filosoferna själva kommer på några nya lösningar, utan för att de måste besvara utmaningen från matematiken, som genomgår en kris och tvingas rekonstruera sina egna utgångspunkter.

3. Åskådningens kris i matematiken

1700-talet präglades av en kraftig expansion av matematiken. När man väl funnit lämpliga beteckningar visade sig Newtons och Leibniz' integral- och differentialkalkyl vara ett oerhört fruktbart redskap. Nya områden utvecklades i snabb takt, ofta enligt principen "formlerna är klokare än människan", dvs genom att man helt enkelt räknar på utan att i detalj tänka efter vad uträkningarna innebär. Begreppsapparaten var intuitiv: Leonhard Euler (1707–1783) definierade en funktion som "curva quaecunque libero manus ductu descripta" – "en godtycklig kurva som fritt kan ritas med handen", gränsvärden var inte exakt definierade utan tolkades geometriskt, oändliga serier summerades utan hänsyn till konvergenskrav, osv. Skälen till detta går mycket längre tillbaka än till Kant, men hela andan stämde med hans teori om åskådningens roll, som var väl känd och som av matematiker uppfattades som stöd för deras praxis.

Den första allvarliga utmaningen mot åskådningen kom redan 1807, då Joseph Fourier visade att varje godtycklig kontinuerlig kurva – t ex en i Eulers mening "handritad" – kunde skrivas som en oändlig summa av sinus- och cosinusfunktioner. Omvänt borde då också varje konvergent sådan serie betraktas som en funktion. Men bland dem fanns många som var fullständigt oåskådliga och "oritbara", åtminstone för vissa värden. Det verkade alltså som om Eulers åskådliga geometriska funktionsbegrepp bara utgjorde en delmängd av Fouriers analytiska funktionsbegrepp, som emellertid snabbt visade sig vara det naturliga vid lösningen av differentialekvationer, t ex i värmeteori. Matematikens begrepp verkade vara bestämda av andra faktorer än mänsklig åskådning.

Nästa upptäckt som störde ritningarna var de första icke-euklidiska geometrierna. Kant hade menat att rummets åskådningsform nödvändigtvis organiserade alla rumsliga upplevelser i ett bestämt ramverk (och då tänkte han säkert på den euklidiska geometrin), men Nikolai

Lobachevski, János Bolyai och Bernhard Riemann visade under perioden 1829–1854 att flera andra system var möjliga och att valet i viss mening var godtyckligt.

Under senare halvan av 1800-talet fann man också ett antal funktioner, kurvor och andra geometriska objekt, som var så radikalt oåskådliga att somliga kallade dem "patologiska" eller "matematiska monster". Riemann visade att det fanns funktioner som inte var deriverbara, dvs inte hade någon bestämd riktning, i någon enda punkt; Georg Cantor, mängdlärans grundare, konstruerade punktmängder som var så glesa att de egentligen inte upptog något utrymme alls men ändå innehöll lika många punkter som hela tallinjen; Giuseppe Peano konstruerade en kurva som tycktes upphäva själva dimensionsbegreppet – den var en kontinuerlig slingrande linje med bestämda start- och slutpunkter och därmed endimensionell, samtidigt som den fyllde hela ytan av en kvadrat och därför tycktes vara tvådimensionell.

Den viktigaste frågan gällde kanske dock sambandet mellan geometri och aritmetik, nämligen vilket talsystem som skulle användas för att representera punkterna på en linje. Trots att de ligger oändligt tätt på tallinjen räcker det inte med de rationella talen – det är den egentliga innebörden av Pythagoras' upptäckt på 500-talet f.Kr. av inkommensurabiliteten mellan en kvadrats sida och dess diagonal. För att man t ex ska kunna garantera att två kontinuerliga kurvor som skär varandra har en gemensam skärningspunkt krävs ett rikare talsystem. Först med en exakt definition av de reella talen i termer av de rationella, genomförd av Richard Dedekind på 1860-talet, kunde man bevisa denna sats, som hade varit fullständigt självklar för de intuitiva 1700-talsmatematikerna.

Sammanfattningsvis kan man säga att man under början av 1800-talet upptäckte både oklarheter och direkta fel i matematiken och därför tvingades till mer exakta definitioner och striktare regler för bevisföring. Till sin egen förvåning upptäckte man emellertid att de nya och mer exakta begreppen inte egentligen kunde betraktas som preciseringar av de gamla, utan att de även inbegrep nya objekt och konstruktioner som var radikalt oåskådliga. Vissa betraktade de nya typerna av objekt som "patologiska" och försökte definiera bort dem, men de visade sig vara teoretiskt mycket enhetliga, och skeptikerna fick ge upp kampen. Detta stärkte känslan av att de matematiska objekten existerade i en självständig värld, vars verkliga struktur endast successivt kunde avslöjas av människan och då genom teoretisk förståelse snarare än genom perception och åskådning. Vi ska nu se hur denna övertygelse artikulerades på två olika sätt av Dedekind och Frege.

4. Reduktioner och abstraktioner – Dedekind

När Richard Dedekind (1831–1916) undervisade i matematik upplevde han det som ett stort problem att han inte kunde bevisa existensen av vissa gränsvärden utan att tillgripa geometrisk åskådning. För att kunna ge ett rent aritmetiskt bevis krävdes att man kunde visa att det fanns ett reellt tal för varje punkt på en linje. Dedekind lyckades visa detta genom att ge en strikt definition av de reella talen, som innebar att varje sådant tal identifierades med en speciell mängd av rationella tal. Syftet var alltså inte att ge en metafysiskt korrekt analys av de reella talens natur, utan att finna en konstruktion som tillförsäkrade de reella talen sådana egenskaper att man kunde reducera alla geometriska resonemang till resonemang om reella tal.

Dedekind täppte därmed till den avgörande luckan i en kedja av definitioner, ty det var lätt att på liknande sätt reducera de rationella talen till de hela talen och dessa i sin tur till de naturliga talen. När nu denna kedja var fullständig utgjorde den ett bevis för att det inte uppstår några fel eller motsägelser i matematiken bara för att man använder mer sofistikerade talsystem. Om det finns en motsägelse någonstans, så finns den redan i det enklaste systemet av alla, nämligen teorin för de naturliga talen, 1, 2, 3, osv. Därför blev nu den centrala frågan om denna teori i sin tur kunde reduceras till något ännu mera grundläggande.

Dedekinds svar var ja – de naturliga talen kan reduceras till ren logik. I sin välkända uppsats "Was sind und was sollen die Zahlen" (publicerad 1887, men spridd i preliminärversion sedan mitten av 1870-talet) förde han fram denna åsikt som en ersättning för den kantianska åskådningen, vars roll han förnekade: "När jag talar om aritmetiken som blott en del av logiken är därmed redan sagt att jag betraktar talbegreppet som fullständigt oberoende av föreställningarna eller åskådningarna av rummet och tiden, att jag snarare betraktar det som en omedelbar följd av de rena tankelagarna". Det är intressant att notera att en matematiker vid denna tid i en ren fackuppsats ansåg det angeläget att positionera sig i förhållande till Kant.

Dedekind var alltså utan tvekan logicist, för att använda en beteckning som kom i bruk först senare. Men det utesluter inte att han samtidigt var "psykologist" – logiken var för honom en process i medvetandet som i sin tur kunde reduceras till några få grundläggande steg, nämligen "medvetandets förmåga att relatera ting till ting, att låta ett ting motsvara ett annat ting, eller att avbilda ett ting genom ett ting, en förmåga utan vilken inget tänkande är möjligt". Om han var psykologist i den mening som Frege kritiserade återstår att se.

Här är inte rätt plats att återge Dedekinds definition av de naturliga talen i detalj. Han definierar för övrigt inte enskilda tal för sig, utan systemet av de naturliga talen i dess helhet. Med ett "system" menar Dedekind ungefär detsamma som en mängd. Dess element kan vara vilka ting som helst – materiella, mentala eller abstrakta. Ett system som uppfyller vissa villkor, bl a att systemet ska vara ordnat, kallas ett "enkelt oändligt system". Villkoren svarar nästan helt mot dem som senare kom att kallas Peanos axiom och är därför *kategoriska*, dvs alla enkla oändliga system har precis samma struktur. De motsvarar det som Russell senare skulle kalla "progressioner".

De naturliga talen definieras sedan genom en abstraktionsprocess: "Om man, när man betraktar ett enkelt oändligt system N som är ordnat av en avbildning ϕ, fullständigt bortser från elementens särskilda beskaffenhet, men bibehåller deras särskiljbarhet och endast uppfattar de relationer som skapas genom den ordnande avbildningen ϕ, så kallas dessa element *naturliga tal*, eller *ordningstal*, eller helt enkelt *tal*."

Det avgörande för talens natur är naturligtvis hur man ska tolka denna abstraktionsprocess. Dedekind framhåller att de tal som bildats på detta sätt inte kan ha några andra egenskaper än de som följer ur de fyra villkor som definierar enkla oändliga system. Det betyder att talen, trots att de bildas med utgångspunkt från ett bestämt system som därpå utsätts för en mental process, är oberoende av utgångssystemet och av vem som genomförde abstraktionsprocessen, eftersom de, enligt definitionen, inte kan ha kvar några egenskaper som knyter dem till deras ursprung.

Innebär detta att talen fortfarande ligger inom den mentala sfären, eller har man genom abstraktionsprocessen överskridit gränsen till en annan ontologisk sfär, till exempel den där Frege placerar överpersonliga begrepp och tankar? Det är den avgörande frågan för huruvida

Dedekind (och därmed den generation matematiker som Frege kritiserade) verkligen var "psykologister". Dedekind säger själv i denna fråga: "Med tanke på att man på detta sätt befriar elementen från varje annat innehåll (abstraktion) kan man med rätta kalla talen för en fri skapelse av det mänskliga medvetandet". "Fri skapelse" är ett uttryck som återkommer hos Dedekind. Han förklarar det inte närmare, men det förefaller betyda att talen har "befriats" från sitt ursprung i den mentala sfären.

5. Konstruktioner – Frege

Gottlob Frege (1848–1925) framställs gärna som en kritiker och förnyare av sin tids matematikfilosofi, men på historisk distans är det mest iögonenfallande i själva verket hur väl han faller in i det allmänna mönstret. Han säger själv i *Die Grundlagen der Arithmetik* att hans tankar "ligger i luften" och att kanske alla hans idéer, tagna var för sig, redan framförts av andra. Hans anspråk ligger i att ha fört dem samman till ett system.

Frege såg, liksom Dedekind, att utvecklingen under 1800-talet hade visat att det behövdes skarpare begreppsbildningar och större stringens i bevisföringen och att de naturliga talen var basen för hela den övriga matematiken. Båda ansåg att teorin för de naturliga talen var en del av logiken (men hade olika uppfattning om logikens natur) och båda förnekade uttryckligen att talen hade något med den kantianska åskådningen att göra. Det speciella med Frege var att han uttryckligen angrep frågan om talens ontologiska status, att han besvarade den metafysiska utmaning som jag nämnde i inledningen.

Frege börjar med att konstatera att om man frågar vad talet ett är, så får man svaret att det är ett ting. "Ting" för Frege, liksom för Dedekind, var en mycket allmän kategori, som omfattar allt som kan vara subjekt i ett omdöme, vare sig det är materiellt eller ej. Man kan tycka att Freges påstående just därför blir helt innehållslöst, men det innebär trots allt att talet ett har en självständig existens, att det kan definieras oberoende av andra tal. Redan här skiljer sig Frege från Dedekind, som såg talsystemet i sin helhet som det primära, och de enskilda talen som meningsfulla bara genom sina relationer i systemet.

Frege vill nu ge en definition av detta ting, av talet ett, och det första steget är då att avgöra till vilken metafysisk kategori det hör. Han argumenterar enligt uteslutningsmetoden. Först utesluter han kategorin av subjektivt mentala storheter – det är hans berömda uppgörelse med ”psykologismen” – och sedan utesluter han att talen är egenskaper hos konkreta anhopningar av ting, en åsikt som han främst ser representerad av John Stuart Mill. Av någon anledning har historieböckerna fokuserat mer på den förra fronten än på den senare, men båda är lika viktiga för Frege om han ska nå sitt mål, och han engagerar sig lika ivrigt i striden mot ”materialisterna” som mot psykologisterna.

Slutsatsen blir att talen måste höra till en tredje kategori: ”Vi kommer till slutsatsen att talet varken är rumsligt och fysiskt, som Mills högar av kiselstenar och pepparkorn, eller subjektivt som föreställningarna, utan icke-sinnligt och objektivt”. Poängen är alltså att det måste existera en metafysisk kategori, som är *objektiv*, men ändå inte rumsligt eller materiellt existerande (inte, med Freges ord, *verklig*), och därför inte åtkomlig genom sinnena.

De exempel Frege ger – jordaxeln, solsystemets tyngdpunkt, ekvatorn – skulle vi väl snarast kalla abstraktioner. De är åtkomliga genom begreppsliggörande, genom förnuftet, men det betyder inte att de hör hemma i den psykiska sfären: ”Man kallar ofta ekvatorn för en *tänkt* linje, men det vore fel att kalla den en *framtänkt* linje; den har inte uppstått genom tänkande, som ett resultat av ett själsligt förlopp, utan har bara identifierats eller begripits genom tänkande”. Till samma kategori av objektiva, icke-psykiska storheter skulle Frege senare föra begrepp och tankar. Den fråga som filosofihistorikern måste ställa är naturligtvis om talen i Dedekinds mening också hör hit. Mycket talar för att så är fallet och att Frege egentligen inte stod i särskilt stark opposition till de tongivande matematikerna i den föregående generationen.

Nästa steg för Frege är att närmare definiera vad talen är inom den kategori han har identifierat. Detaljerna är välkända och hör inte hemma i denna uppsats. Däremot är det av intresse att notera hur han motiverar sin allmänna definition av tal efter att han formulerat den – han hävdar inte att den är en konsekvens av obestridliga utgångspunkter, utan att den måste ”besannas” genom sin fruktbarhet. Det sker genom att Frege visar att den kan användas för att definiera enskilda tal som 0 och 1 och bevisa grundläggande sanningar om dem.

Här ligger en oförklarad spänning i Freges matematikfilosofi. Han är mycket noga med att talen ska hamna i rätt metafysisk kategori, men sedan bryr han sig inte särskilt mycket om att göra definitionen metafysiskt korrekt inom denna kategori. Det räcker med att definitionen har de aritmetiska lagarna som konsekvenser; den behöver inte vara nödvändigt sann. I det avseendet har Frege lägre metafysiska anspråk än Dedekind och är en föregångare till 1900-talets bruk av logiska konstruktioner.

Frege definierar "tal" genom att först definiera "antal", närmare bestämt "antal som tillkommer ett begrepp". Språkligt sett kan "tal" stå för sig själv och referera till ett enskilt objekt, medan "antal" alltid ingår som en del i en större fras. Frege ansåg att den senare typen av referens var mer primär i aritmetiken, och han generaliserade snabbt detta till en allmän språkfilosofisk princip, kontextprincipen. "Bara i sammanhanget av en sats betyder orden något", säger han. Också genom denna princip blev Frege en föregångare till 1900-talets analytiska filosofi.

Detta gäller analysen av "tal" i allmänhet, eller, om man så vill, egenskapen att vara ett tal. Men när det gäller definitionerna av enskilda tal, som 0 eller 1, hyllar Frege motsatt princip. Han insisterar på att varje tal är en självständig storhet som måste definieras separat, och ägnar ett stort parti av sin bok åt att argumentera för detta. Faktiskt är Dedekind mycket mer fregeansk, eftersom han ser det aritmetiska systemet som det primära och bara tillerkänner talen existens genom deras systemrelationer. "Bara i sammanhanget av ett system betyder talen något" skulle man kunna sammanfatta Dedekind.

6. In i 1900-talet

Frege generaliserade gärna med ett fåtal exempel som grund. Hans djärvaste generalisering var från matematikens filosofi till språkfilosofin, som han angrep med samma metafysiska kategorisering som bas. Även om det är uppenbart att hans angreppssätt inte passar lika bra på språket som på matematiken, så åstadkom han dock att insikten om åskådningens begränsningar fick fäste även inom filosofin och att man blev öppnare för tanken att verkligheten kan vara något annat och rikare än det vi upplever med sinnena.

Denna tanke förstärktes genom utvecklingen inom vetenskaperna, som vid denna tid inom allt fler områden började utveckla teorier som byggde på oåskådliga begrepp och storheter. Efterhand blev det därför alltmer accepterat att man måste närma sig världen via modeller, analogier och konstruktioner snarare än genom direkta sinneserfarenheter, och ett av de mest typiska dragen i 1900-talets filosofi är att de mest dynamiska riktningarna kom att i utvecklas i dialog med vetenskaperna i deras sökande efter begrepp och ontologiska kategorier för att förstå den icke-åskådliga världen.

Tydligast gäller detta för de riktningar som liksom Frege ville ersätta åskådningen med en värld av "icke-sinnliga, objektiva" storheter, även om de inte var lika kategoriska som Frege om den metafysiska statusen hos dessa. Det gäller den tidiga analytiska filosofin, strukturalismen i flera varianter samt den klassiska logiken, den logiska positivismen och socialkonstruktivismen som starkt betonar begreppsliga konstruktioners självständiga existens. Mycket av modern metafysik hör också hit. Gemensamt för dessa riktningar är att de aktivt har sökt efter nya sätt för att förstå vår omvärld och därmed ofta ruskat om våra invanda tänkesätt och hindrat oss från att bli alltför tvärsäkra i våra uttalanden om verkligheten.

Andra riktningar har visserligen delat Freges skepticism mot åskådningen, men har också varit öppet kritiska till översinnliga storheter och velat återföra dem på den konkreta, materiella världen. Deras koppling till vetenskapen har varit svagare. Hit hör främst språkfilosofin och den amerikanska efterkrigsfilosofin. Man har visserligen ofta diskuterat kunskapsfrågor, men inte främst för att klargöra kunskapsprocessens natur, utan för att visa att kunskap kan förklaras på ett naturalistiskt sätt, utan att man behöver använda vare sig fregeanska storheter som betydelser eller psykologistiska som avsikter. Ofta har man nöjt sig med att analysera elementära och vardagliga typer av kunskap och mer inriktat sig på att underbygga gängse synsätt än på att finna alternativ.

Men naturligtvis har det också funnits riktningar som hållit fast vid det kantianska perspektivet. Bland dem finner man fenomenologi, intuitionism, hermeneutik och kognitionsforskning. På många sätt utgör de en spegelbild av den första gruppen. De vänder sig mer inåt och strävar efter att analysera uppfattningar såsom de omedelbart uppträder i medvetandet. Dessa riktningar har haft mer sluten karaktär och svagare förnyelse, med mindre intresse för teoretisk utveckling. De har ingalunda varit ointresserade av andra vetenskaper, men mer av att använda deras resultat än att medverka i deras utveckling.

Om dagens forskningspolitik, som mindre betonar utvecklingen av ny kunskap än effektivt utnyttjande av den som redan finns, består, så kommer filosofi av det senare slaget att gynnas. Men de inre faktorerna pekar i en annan riktning. Efter att språkfilosofins dominans brutits har metafysiken snabbt erövrat mark, delvis av samma skäl som på Freges tid. Återigen verkar filosofin sikta på en plats vid vetenskapens frontlinje genom sin inriktning på att utveckla de fundamentala begreppssystem vi använder för att förstå den värld vi lever i.